

politiky je tedy především růst demografických investic, tzn. plateb ze společenských fondů spotřeby orientovaných na pomoc rodině, osvobození žen od vedení domácnosti atd.

Rogovin dále seznamuje se základními tendencemi reprodukce obyvatelstva SSSR v současné etapě. Celkově je v SSSR v současné době porodnost na úrovni, která zabezpečuje rozšířenou reprodukci obyvatelstva a přibližně na stejné úrovni porodnosti jaká je ve většině ekonomicky rozvinutých zemích světa. Přitom ukazatelé porodnosti jsou různé ve městě a na venkově (nejnižší úroveň porodnosti je v největších městech, Moskvě a Leningradu, kde bylo 12,5 a 13,5 porodů na 1000 obyvatel v r. 1977). Nerovnoměrnosti existují i v různých oblastech země. V současné době jsou vysoké ukazatele porodnosti již jen v těch republikách, kde je největší podíl zemědělského obyvatelstva. To se týká především obyvatel Střední Asie, kde je porodnost 4krát vyšší než například v Pobaltských republikách. Důvody jsou především ve zvláštnostech životního způsobu různých národnostních skupin.

Řada výzkumů v této oblasti odhalila některé faktory, které snižují porodnost. Jsou to: urbanizace, růst materiálního zajištění a zvláště zvyšování úrovně vzdělání manželů (tato úroveň je nepřímo úměrná počtu dětí v rodině).

Snižování porodnosti vede k těmto ekonomickým následkům:

1. k relativnímu zvyšování počtu starých, praceneschopných obyvatel v zemi, jejichž potřeby na sociální zabezpečení převyšují potřeby dětí (příčemž tyto výdaje hradí stát);
2. ke snižování přírůstku obyvatelstva v produktivním věku.

Závěrem hledá autor odpověď na možnosti řešení demografického problému v současné etapě. Vychází z toho, že právě efektivní demografická politika má harmonicky spojuvat zájmy současnosti i budoucnosti. Její první podmínkou je reprodukce nové stejné početné generace. Základní orientací demografické politiky by mělo tedy být vytvoření ekonomických podmínek k úspěšnému plnění funkce rozšířené reprodukce rodiny. Toho může být dosaženo jenom za předpokladu vytváření lepších podmínek porodnosti a výchovy dětí v rodinách, právě tak jako užšího propojení výchovy v rodině a ve společenských zařízeních. Autor odmítá názory hájící stanovisko, že matka a rodina má působit na výchovu jedince pouze v první fázi života a od jeslí má přebírat výchovu převážně stát.

V závěru práce je stručná informace o opatřeních sociálně demografické politiky uskutečňovaných v dalších socialistických zemích, včetně Československa.

V práci V. Z. Rogovina dostáváme do rukou významný příspěvek týkající se oblasti sociální politiky v rozvinuté socialistické společnosti po zavedení nové ústavy v SSSR v r. 1977. Postihuje velmi široký okruh faktorů sociální politiky a směrů jejího působení, tzn. podává komplexní pohled na tematiku.

Autor svým vymezením překračuje tradiční oblast sociální politiky (zahrnující zabezpečování praceneschopného obyvatelstva, rodin s dětmi atd.) a prosazuje širší pojetí, implikující i takové momenty, jako je odstraňování rozdílů mezi fyzickou a duševní prací, postupné sblížování způsobů života ve městě a na venkově atd.

Recenzovaná práce nastiňuje problém vztahu ekonomického a sociálního rozvoje; je mu však v publikaci věnováno relativně málo explicitní pozornosti. Dále zde není postižen vztah mezi sociální politikou a sociálním plánováním. Přes tyto připomínky podává kniha jasný obrázek o úrovni sociální politiky v současném období v SSSR a dobrý přehled základní teoretické problematiky v této oblasti. Je proto určena nejenom sociologům, ale i ekonomům, demografům i odborníkům dalších společenských věd, tzn. všem, které tyto otázky zajímají.

Hana Exnerová

Viktor Alexejevič Sysenko: Ustojčivosť braka. Problemy, faktory, uslovija (Stabilita manželství. Problémy, faktory, podmínky)

Moskva, Finansy i statistika 1981, 200 s.

Problémy rozvodovosti manželství a prevence rozpadů rodin jsou opětovným středem zájmu sovětských autorů. K řadě monografií na toto téma přistupuje nyní další, Sysenkova *Stabilita manželství*. Autor sice nepatří k známým sovětským teoretikům rodiny, jako jsou A. G. Charčev, M. S. Mackovskij, L. J. Darskij, N. G. Jurkevič a další, nicméně jeho kniha je vyzrálá a stojí za bližší povšimnutí.

K své práci byl motivován snahou přispět k plnění úkolů, které vytyčují *Základ-*

ni směry ekonomického a sociálního rozvoje SSSR na léta 1981—1985 a na údobí do r. 1990 pro oblast demografické politiky a upevňování rodiny. V koncepci stability manželství vychází V. A. Sysenko z teorie uspokojování potřeb manželů. Akcentuje sociálně psychologické potřeby, které se v současné době stávají stále důležitějšími. Metodika diagnózy vzájemných manželských vztahů je zpracována na podkladě typologie spokojenosti žen v manželství, přičemž klíčovou otázkou je zde problém sladění profesionální a hospodyňsko-matěřské činnosti žen. Tuto diagnózu považuje autor za nezbytný nástroj umožňující studovat podstatu manželských konfliktů, jejich původ a vývoj, a tím i možnosti prevence rozpadů rodin a rozvodovosti. Empirický materiál byl získán zejména vlastními průzkumy, provedenými v Moskvě v roce 1976 a 1978.

První kapitola, *Rozvoj manželských a rodinných vztahů za sovětské vlády* (s. 12—37) se skládá ze dvou částí. V první z nich (*Proces formování nového typu manželských a rodinných vztahů a jeho odraz ve vědecké literatuře*) Sysenko probírá názory klasiků marxismu-leninismu na vytvoření nových mezilidských vztahů v rodině, odpovídajících nové socialistické společnosti. Zabývá se dále rozpracováním těchto myšlenek u sovětských autorů meziválečného období, jako u S. J. Volfsona, V. I. Světlova, J. O. Kaba, N. I. Vorobjova, M. V. Ptuchy, a posléze u autorů, kteří tvořili od r. 1945 do současnosti. Ukazuje, že i přes početnost této tvorby není sociologie rodiny v SSSR ještě plně rozvinutou a ucelenou disciplínou s dostatečně rozpracovanými pojmy i aparátem a vlastními výzkumnými metodami; je dosud v období svého formování. Již nyní však sehrává úlohu integrující disciplíny ve vztahu k jiným oborům. Nastal také — jak praví — čas k systemizaci získaných poznatků a jejich zobecnění.

Druhá část této kapitoly (*Socialistická přeměna a nové postavení ženy ve společnosti a rodině*) načrtává postavení ženy v carském Rusku před r. 1917, její ne rovnoprávnost v osobních a majetkových vztazích, zaostalost po stránce kulturní i její ekonomické vykořisťování. S tím je konfrontován vývoj po Velké říjnové socialistické revoluci — odstranění veškeré diskriminace žen a jejich stále širší uplatnění ve společnosti. Přitom upozorňuje autor i na problémy, které se v souvislosti s profesionální činností žen objevují v rodinném životě a při plnění matěřské úlohy.

Druhá kapitola se nazývá *Vztahy mezi manžely — rozdělení práce v domácnosti* (s. 38—71). První část (*Manželské role, vzájemná práva a povinnosti manželů*) zdůrazňuje zejména myšlenku, že složitá adaptace dvou osobností na rodinný život je možná jen tehdy, když každý z partnerů může závčas předvidat, jak se při řešení četných problémů zachová druhý partner, a podle toho uzpůsobí své chování. Zejména je nutné přiměřené rozdělení prací v domácnosti mezi oba manžele, aby nedocházelo k přetěžování některého z nich.

Další část (*Žena a rodinný způsob života*) demonsturuje přetížení profesionálně zaměstnané ženy podílem na pracích v domácnosti. Seznamuje čtenáře s dílčími výzkumy této problematiky, zvláště těmi, které provedla Z. A. Jankova a publikovala v r. 1975, J. V. Porochnuk a M. S. Šepeleva v tomtéž roce a J. B. Gurvič a N. V. Smirnova v r. 1976.

Třetí část (*Vzájemné vztahy mezi manžely očima vdaných žen*) podává výsledky vlastního výzkumu autora v Moskvě v r. 1976. Bylo v něm zjišťováno, jakým způsobem a v jakém rozsahu kritizovaly ženy své muže před cizími lidmi, známými, přáteli, příbuznými, a na tomto základě byl zkonstruován indikátor stupně rozklížení manželství. Pouze 31 % žen zkoumaného souboru takto manžela kritice nepodrobovalo a nevynášelo domácí neshody na venek. Naproti tomu 44,7 % žen své manžele před jinými osobami velmi často kritizovalo. Pokud jde o předmět kritiky, byla jím nejčastěji nevhodná organizace trávení volného času s rodinou, plánování časového rozvrhu muže a jeho zábava a zájmy ve volném čase. Na podkladě bodového hodnocení vytypoval autor tři skupiny rodin. První skupina obsahovala vysoké kladné hodnocení chování muže v rodinném životě, přičemž rodinné vztahy byly velmi dobré (tato skupina představovala 19,3 % ze zkoumaného souboru). Druhá skupina obsahovala převážně kladné hodnocení chování muže v rodinném životě s uspokojivými vztahy mezi manžely a představovala 63,9 % ze zkoumaného vzorku. Třetí skupina obsahovala v zásadě záporné hodnocení chování muže v rodinném životě s tím, že vztahy mezi manžely byly neuspokojivé — šlo o 16,8 % zkoumaných případů.

Třetí kapitola je nadepsána *Meziosobní vztahy v rodině a spokojenost s manželským životem* (s. 72—120). První část (*Vzájemná pomoc v rodině*) se zaměřuje především na to, jak se ženy, které pracují a mají dvě děti, staví k otázce zanechat vůbec zaměstnání (pokud není motivováno ekonomicky). Jen 22 % žen se vyslovilo

pro tuto eventualitu, 65,1 % žen dalo rozhodnou zápornou odpověď. Jiná byla už otázka dočasného opouštění zaměstnání nebo práce na částečný úvazek. Z 1343 respondentek z r. 1978 se 31,2 % vyslovilo pro dočasné přerušení zaměstnání a 61,1 % pro práci na částečný úvazek, pokud děti nedosáhnou vyššího věku (3, resp. 7 let — tedy věku vhodného pro vstup do mateřské školy nebo do školy). Na otázku, čemu by žena s malými dětmi měla dát přednost, odpovědělo 57,0 % respondentek, že stejnou pozornost a čas by měla věnovat rodině i zaměstnání; 42,0 % však upřednostnilo rodinu jako důležitější. Výzkum se dále soustředil na spokojenost žen s pomocí muže v různých sférách domácích prací a rovněž na jejich spokojenost s dětmi a jejich pomocí (ukázalo se, že poměrně málo dětí vydatněji pomáhá v domácnosti).

Druhá část (*Typy vzájemných vztahů mezi manžely*) bodově vyhodnocuje výsledky dalšího moskevského výzkumu z r. 1978, ale jiným způsobem, než tomu bylo u výzkumu předchozího. Řadí manželství do čtyř skupin:

První typ: vysoký stupeň spokojenosti se součinností manžela — ne více než tři záporná hodnocení z 20 dílčích kritérií.

Druhý typ: celkem dobrá spokojenost — 4–6 záporných hodnocení.

Třetí typ: 7–9 záporných hodnocení.

Čtvrtý typ: velmi značná nespokojenost — 10 a více záporných hodnocení.

Do prvního typu bylo zařazeno 64,6 % případů, do druhého 45,0 %, do třetího 44,0 % a do čtvrtého 23,1 %; rozdíl do 100,0 % zahrnuje případy, kdy ženě pomáhají v domácnosti jiné osoby (rodiče, děti, příbuzní, sousedé atd.). Obdobně bylo zkoumáno, jak kdo pomáhá ženě v péči o děti, komu se žena svěřuje se **svými** problémy, u koho nachází porozumění, zda a jak ji manžel ustupuje při řešení sporných otázek apod.

Na základě těchto výzkumů autor dochází k závěru, že stabilita manželských vztahů v rodině obou zaměstnaných manželů závisí na uspokojování potřebě vzájemné pomoci a vzájemné podpory, na úspěšnosti rodinné součinnosti a spolupráce. Proto je třeba mladou generaci vychovávat k tomu, aby byla později schopna vyvinout takovou spolupráci a pomoc v manželství. Zejména mužský dorost je nutno vychovávat k ochotě poskytovat v budoucnu větší pomoc ženě — matce. Je třeba promyslet systém výchovného působení ke zvýšení podílu muže a otce na vedení domácnosti a na péči o děti.

Třetí část této kapitoly pojednává o *plánování počtu dětí v rodině*. Jde o téma, které je v sovětské demografii, sociologii a právní politice velmi živé. Diskutuje se jak pokles porodnosti, který nastal, a to nesteriomerně v různých oblastech, tak i optimální model, který je žádoucí (jde v podstatě o vyvolání obecné ochoty mít třetí dítě, nikoli však o mnohodětnost části obyvatelstva). Sysenkův příspěvek k této tematice spočívá především v doložení faktu, že porodnost zřetelně souvisí se stabilitou vzájemných vztahů mezi manžely, a to jak pokud jde o faktický stav, tak i pokud jde o stav zamýšlený. Tak v první skupině byl faktický stav 1,88 a plánovaný stav 2,23, ve třetí jen 1,33 (faktický) a 1,79 (plánovaný).

Plánováním rodiny se autor dále zabývá z hlediska teorie potřeb (duchovních i fyzických), podle nichž manželé orientují svůj život. Je si přitom vědom toho, že orientace potřeb manželských párů je ovlivněna škálou potřeb celé společnosti, resp. sociální skupiny, právě tak jako představami společnosti, třídy, společenské vrstvy o nezbytném životním standardu umožňujícím výchovu dítěte.

Manželské konflikty a stabilita manželství (s. 121–149) jsou námětem čtvrté kapitoly. První část pojednává o konfliktech v rodině, jejich pramenech a příčinách. Autor uvádí tuto základní klasifikaci konfliktů: 1. konflikty vyvolané neuspokojením potřeb jednoho nebo obou manželů, 2. konflikty vyvolané nedostatkem výchovy, charakteru a mravního rozvoje manželů, 3. konflikty vyvolané neshodou manželů v otázce úpravy vzájemných práv a povinností. První skupinu pak dále specifikuje na konflikty způsobené neuspokojením sexuálních potřeb, narušením pocitu vlastní důstojnosti, neuspokojením kladných emocí, hypertrofií vlastních potřeb, nesouhlasem ve finančních otázkách, neshodou v otázkách uspokojování hmotných potřeb, například stravování, odívání apod., neshodou v otázkách vzájemné pomoci a spolupráce, neshodou potřeb a zájmů při trávení volného času.

Druhá část (*Statistika rozvodovosti*) podává především přehled o rozvodovosti v SSSR soustavně od r. 1950 do r. 1978, a to jak v absolutních cifrách, tak i v relativních indexech. Z 67 tisíc rozvodů v r. 1950 vzrostl nyní jejich počet na 911 tisíc a index na 1000 obyvatel z 0,4 na 3,6. Přitom zvlášť prudký vzestup nastal po r. 1966 a souvisel zřejmě s reformou právní úpravy. Autor uvádí i údaje o rozdílech v jednotlivých oblastech a zvláště se zaměřuje na rozvodovost ve velkých městech (více

než 6 rozvodů na 1000 obyvatel bylo například v r. 1978 v Alma-Atě, Novosibirsku, Oděse a Rize, v Moskvě to bylo 5,4 a v Leningradě 5,7). Polemizuje s metodou používání indexu počtu rozvodů na 100 sňatků jako s nevýstižnou (v Moskvě a Leningradě v r. 1979 relace 1:2) a dává přednost koeficientu počtu rozvodů na počet existujících manželství (v SSSR v r. 1978 1,4%).

V třetí části podává *demografické charakteristiky rozvádějících se manželů*. Všimá si vztahu rozvodovosti k trvání manželství (v letech 1960–1976 do čtyř let od uzavření manželství byl registrován rozvod v 37% případů všech rozvedených manželství, od 5 do 9 let trvání manželství v dalších 30%). Sleduje vztah k věku rozvádějících se manželů (ve věkové skupině od 20 do 24 let se rozvádí 10,6% mužů a 21,1% žen ze všech rozvedených, ve věkové skupině od 25 do 29 let tento podíl činí 27,7% mužů a 27,2% žen, ve věku od 30 do 39 let 39,6% mužů a 33,2% žen, v dalším deceniu se tento podíl snižuje na $\frac{1}{3}$).

Další část se zabývá *příčinami rozvodu manželství*. Autor se dovolává poznatků Solovjevových z r. 1970 z Litevské SSR, Kolokolnikovových z oblasti Grozného z r. 1976 a všimá si i československých prací. Platí zde však zřejmě úsudek A. G. Charčeva a M. S. Mackovského (Sovremennaja sem'ja i jejo problemy. Moskva 1978), že v SSSR metodika zjišťování příčin rozvratu není dosud vypracována tak, aby podávala spolehlivé a srovnatelné výsledky.(1)

Poslední, pátá kapitola, *Faktory a podmínky stability mladých manželství* (s. 150–198), si nejprve všimá sociálních a biologických aspektů věku novomanželů, přičemž věnuje pozornost zejména akceleraci pohlavního dospívání a za ní se opozdující zralosti sociální, což vyvolává nutnost soustavné výchovy mládeže i po této stránce.

V další části, nazvané *Mládež vstupuje do manželství*, si autor všimá rozdílů právní úpravy v jednotlivých republikách Sovětského svazu co do dispensability při nedosažení sňatečného věku (pod 18 let pro obě pohlaví). Střední sňatečný věk v r. 1977 v SSSR činil pro muže 23,4 a pro ženy 21,7 let; projevuje se však nadále klesající tendence.

Sociální aspekty přípravy mládeže k manželství jsou pojednáním o tom, jak se mladí lidé považují za připraveny k rodičovské roli. Jen 35,0% mužů a 38,8% žen uvedlo, že se pokládají za velmi dobře nebo dobře připravené.

Autor se dále zabývá některými faktory a podmínkami *psychické kompatibility a adaptace v mladém manželství*. Uvádí výsledky průzkumu provedeného v Estonské SSR (v Tartu) v r. 1975 na toto téma, referuje o výsledcích práce V. Koreněvské z r. 1972 i o řadě zahraničních prací. Domnívá se, že psychologie dosud nedospěla tak daleko, aby měla k dispozici takovou metodiku analýz charakteru manželů, kterou by bylo možno s plným zřetelům použít v praxi.

Poslední část se zabývá otázkou *manželského poradenství*. Referuje o zkušenostech z Leningradu a Moskvy. Přimlouvá se za jeho obecné zavedení a uvádí úkoly, jimž by se mělo věnovat.

V závěru autor připouští, že značným nedostatkem jeho průzkumů provedených v Moskvě v r. 1976 a 1978 je, že se nezaměřily na zkoumání názoru mužů na vybrané otázky. V tomto směru bude nutno je doplnit. V dalších výzkumech bude pak třeba dosáhnout mezioborové koordinace a vypracovat longitudinální program opatření ke zvýšení stability manželství. Aniž to výslovně uvádí, hlásí se Sysenko zřejmě k optimistickému názoru Charčevovu (*Brak i sem'ja v SSSR*, 2. vyd., Moskva 1979), že rozvodovost je možno ovlivnit právními prostředky, podobně jako jiné demografické jevy.

Úvahy na dané téma jsou velmi aktuální i pro nás. Analýzám tohoto druhu se zřejmě nevyhneme, a to zejména s přihlédnutím k úkolům, plynoucím z *Hlavních směrů a opatření při výchově k manželství a odpovědnému rodičovství na léta 1981–1985*. Proto je žádoucí konfrontovat s naší realitou i to, o čem pojednává i kniha V. A. Sysenka.

Jiří Haiderka

(1) Dodejme, že sovětská justiční praxe v rozvodových záležitostech byla v poslední době předmětem pozornosti ze strany Nejvyššího soudu SSSR, který jí věnoval rozsáhlé usnesení z 28. 11. 1980 č. 9/1980.

Toto usnesení vychází z právně sociologických poznatků a věnuje pozornost nejen výkladu některých dosud sporných právních problémů, ale zaměřuje se komplexně na zkvalitnění soudního rozvodového procesu. Jde především o to, aby soudy využívaly všech možností smírního a výchovného působení a neomezovaly se jen na právní posouzení případu. Právně lze odstraňovat jen „mrtvá manželství“, nikoli ta, která jsou nadále životaschopná – to je leitmotivem celého usnesení.